

Hatalom a tudomány ellen

III. Liszenko bűnei – emberi sorsokon keresztül

Varga Csaba dr.

Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Orvosi Népegészségtani Intézet,
Környezetegészségtani Tanszék, Pécs

Meghajtom fejemet a micsurini biológia zászlóvivőinek páratlan tisztánlátása előtt. Hiszen ők voltak, akik óvtak bennünket attól a veszedelemtől, amit az első látásra ártalmatlan kromoszómaelmélet, az ártatlan kolchicinnal, a parányi Drosophilával, a mutagénekkel és más hasonló „gyermekjátékokkal” való foglalatosság jelent. Ma mindannyian szemtanúi lehetünk, amint a tiszta csomagolást, melyre a weismannista–morganisták galambja van pin-gálva, átdöfi az imperializmus fekete ágyúcsöve, mely nem vet meg semmiféle eszközt, hogy lejárassa, diszkreditálja a szovjet tudományt, bemocskolja tudósaink vívmányait [1].

A fenti idézet egy önkritikából való, de lássuk a sorok között a nem is nagyon megbúvó intelligens ironiát is. A hatalom mindig is beszélt és beszélt – hol keményebben, hol enyhébben – a tudományba, ne legyenek illúzióink. Autokráciák teljes tudományterületeket, szakokat tiltanak be adminisztratív eszközökkel, egyeteme- ket lehetetlenítenek el, lábbal tiporják az akadémiai szabadságot. E téren a XX. század legbrutálisabb esete a genetika tudományával szembeni eljárás a sztálini és később még a hruscsovi Szovjetunióban is.

Tanulmányunk befejező részében megpróbáljuk felvil- lantani a reménybeli olvasó számára irodalmi eszközök- kel annak a társadalmi légkörnek a jellegzetességeit, amelyet nyugodtan nevezhetünk szovjet tömegpszichó- zisnak, és amelynek édestestvére volt a náci tömegpsi- chózis. A mindent elsöprő micsurini (valójában liszen- kói) biológia 1948-as totális győzelme [2] után próbáltak a valódi genetikusok fennmaradni, legalább fizikailag. Elsőként a helyzetet talán legmagasabb színvonalon be- mutató, legdrámaibb alkotást, *Vlagyimir Dugyincev: Fehérruhások* című művét érdemes elemezni [1].

Fortélyos félelem. Fehérruhások

„Ezek, akik a fehér ruhákba vannak öltözve ... akik jönnek a nagy nyomorúságból” (Jel 7, 14).

A mű mottója tehát egy bibliai idézet, mely mindjárt két- értelmű. Kik ők? Ők a szenvedők, fehér ruhában (labora- tóriumi köpenyben?). Gyűlölet, rossz, jó, bűn, árlás, félelem, gyávaság, erkölcs. Ezek a dosztojevszkiji kategó-

riák játsszák a főszerepet a történetben, és aki valóban meg akarja érteni azokat az idők, ebben a műben talál- ja meg a kulcsot.

A szereplők nem kitaláltak, de nevük elferdített. Nem nehéz *Kasszian Demianovics Rjaderno* „népi akadémikus- ban” felismerni a szintén különös nevű, eredeti ukrán- ban: *Trochim Deniszovics Liszenkót*, aki jobbkezét, a fiatal kandidátust küldi revizorként arra a vidéki mező- gazdasági főiskolára rendet teremteni, ahol számos egy- kori „weismannista–morganista” tanár dolgozik. A fiatal tudós neve Fegya, azaz Fjodor, mint Dosztojevszkijé. A *revizor* (még egy utalás) megjelenik, és megtudja, hogy személyében egy *Torquemadát* várnak a helyi kutatók, aki zseniális inkvizítor. (Nem véletlen a párhuzam az inkvizícióval – hit a meggyőződés ellen.) Az inkvizítor, mint neves elődje, igen okos, a vesékbe lát, kifürkészhe- tetlen. Hamarosan azonban olyan tényekbe ütközik, amelyek alapján rendítik meg hitét. Egyesek nem tit- kolóznak. Még hogy nevelés, meg az örökletes anyag fellazulása? „Ha kettévágok egy krumplit, és jódot cse- pegtetek rá, mindjárt megkékül. Ha itt cseppentem rá, vagy Amerikában, teljesen mindegy, senki nem kény- szeríthet rá, hogy azt mondjam piros. A maguk akadá- mikusa rá tudott kényszeríteni, hogy ilyesmit mondjak. De gondolni, továbbra is azt gondolom, amit a valóság- nak vélek. ... Megfontolt hazugság, hogy mentsem az igazi tudományt, a barátaimat.” „Ha egy juh elé csíkos vesszőt tesznek, csíkos lábú bárányokat ellik? Az igazi tu- domány – a magukéval szemben – nem állítja, hogy a végleges igazság birtokosa.” Az inkvizítor persze már korábban is értetlenkedett saját táborának egyes kijelen- tésein, például hogy a kakukk nem tojik, hanem ugrász- szerű fejlődéssel jön létre egy másik faj tojásából, a jobb táplálási viszonyok következményeként. Ezt a kijelentést pedig Sztálin nem igazította ki, pedig ő igazán ért a dia- lektikához. Vagy az ötszörös termést ígérő ágasbúza, mely teljes kudarc lett.

A vizsgálat alá vont kutatók éppúgy materialisták, mint ő. Hiszen a kromoszómában jelen van a sajátos örökítő- anyag, az akadémikus szerint viszont „az öröklődés a külső közeg koncentrált ráhatásának effektusa”. Meg- fogható ez? Mikroszkópban látható? Materializmus ez?

Ám az akadémikus szerint a biológia története az ideológia színtere. Innentől pedig nincs helye tovább holmi szakmaiságnak.

A liszenkóista búzanemesítők a weismannistáktól lopnak besugárzott polyploid magokat, hogy teljesítsék a termésfokozásról tett ígéreteiket, miközben a kolchicint népbolondító, imperialista méregnek állították be. (Egy-egy lopott fajtával évekre bebiztosították magukat Sztálinnál.) Ugyanez történt egy bőtermő polyploid burgonyahibriddel, a Május virágával. Az akadémikus könyörgött érte, mert megígérte az új fajta létrehozását. „Szükségem van egy új fajtára, de valaki más állítja elő. Holott én igazán alkalmas vagyok rá, híres tudós vagyok, mégsem tudok felmutatni új fajtát. És a kormánynak is ígéretet tettem. Tönkreteszem hát azt a másikat, elorozom a kész fajtát.” Egy igazi tudós megszánta, odaadta neki, és hálából a Gulagon pusztult. S ez az ember most a csúcson van, mindenkit eltipor, aki valamit tud róla. „Emlékszik, hogy a mi akadémikusunkat hogyan dugták börtönbe? Ezek nem kegyelmeznek.” (Vavilov, a század legnagyobb szovjet genetikusa a szaratovi börtönben, durva fizikai kínzások után, 1943-ban éhen halt [2].)

Megindulnak a letartóztatások. A főiskola udvarán könyveket égetnek, tűzre kerül a burzsoá formális genetika minden műve. Igazi középkori autodafé ez, náci mintára. A tan kártékony! (De néha értéket terem, ahogy az NKVD [Belügyi Népbiztosság] tisztje mondja. A letartóztatással megszerzett polyploid magvakat már a nép tulajdonának nyilvánítják, és akkor már nem fontos, hogyan jöttek létre. Döbbenetes cinizmus!)

A „népi akadémikus” is megjelenik a színen. Összetevészthetetlen tulajdonságai: erőltetett tájszólás, rossz helyesírás, népi viselet. Hiszen az új tudomány a népből jön, az egyszerűséget tudatosan ápolni köll! Aki megszámlolta az egyébként irtani való legyecskéket is, és a 3:1-es hasadás helyett 2,97:1,03-at talált, tehát mindez csak véletlen. Mendel? Mutáció? Ugyan kérem. Ugrásszerű fejlődés, amikor a mennyiség átcsap minőségbe! A gyom a búzatáblában a búza ugrásszerű átalakulása, a gyomlálás hiábavaló. Ez a dialektikus ugrás elmélete. Más pulykavért fecskendezett tyúkokba, és pulykatollas csibéket talált. A környékbeli úttörők nyírfaágacskára lelnek, melyen égerlevelek nőnek. Az akadémikus azonnal felveszi az esetet már nyomdakész tankönyvébe. (Eszünkbe juthat Virág elvtárs: „most aztán nem szeretnék az imperialisták helyében lenni”. Fényesen bizonyítottuk a fajok közötti átcsapást, azaz a szovjet tudomány felsőbbrendűségét! Nevethetnénk, ha nem lenne tragikus.) Csak hogy ügyes botanikusok elcsennek egy levelet, majd bebizonyítják, hogy egy gombafertőzés okozta a morfológiai változást, a nép régen ismeri a jelenséget boszorkaséprűként. És a botanikai újság szerkesztősége le meri közölni a cikket és a fotókat. Ezután a szerkesztőséget leváltják.

Eközben egy maroknyi igazságkereső illegális vetítésen vesz részt. Nyugatról származó filmen láthatják a kromoszómákat, a sejtosztódást *in situ* lefilmezve, sőt a

kolchicin hatására a tetraploid létrejöttét is. Persze van aki feladja őket. De az NKVD annyira konstans paraméter, természetes, hogy a „tégla” is be van kalkulálva. A konspiráció működik, a *Drosophila*-tenyészeteket, a polyploid magvakat menteni kell, és ezt a közben áttért inkvizítor hajtja végre.

Sztálin minden bűne és tévedése dogmává vált az 1940-es évek tömegpszichózisában. Ahogy 1937-ben lefejezte a tábornoki kart egy háború előestéjén, ugyanúgy emelte fel Liszenkót, és fosztotta meg az éhező országot a nagy terméssel kecsegtető – igazi genetikusok által előállított – új fajtáktól.

Az akadémikus azonban végül megbukik, egy neves külföldi kutató látogatásakor ráveszi a revizort, hogy adja ki magát a Gulagon elpusztult nagyhírű és sikeres genetikusnak, ám Rjadowo pechére azt a vendég korábból már ismerte.

Sztálin halála (1953) ugyan véget vetett a fizikai üldözésnek, sokakat rehabilitáltak is, ám Hruscsov is agrárszakembernek képzelte magát. Az ágasbúzával Liszenko nála is átmeneti támogatást szerzett. Azonban minden parasztember tudta, hogy a ritkán megjelenő elágazó kalászból származó magvak is csak normál kalászu búzát hajtának. Hosszú évek hitegetése után még a szarvasmarha-tenyésztést is sikerült tönkretennie, az ősi orosz fajták lerontásával. Temetésekor húszan, ha összegyűltek.

A „Böleny”

Danyiil Granyin: A Böleny című tényregénye [3] *Nyikolaj Tyimofejev-Resszovszkij*-ről (1900–1981), *Nyikolaj Kolcov* tanítványáról szól, illetve rendhagyó életén keresztül világitja meg kora tudományos légkörét. Sugárgenetikával, molekuláris és populációgenetikával, mikroevolúcióval foglalkozott, így került élete második felében a szovjet nukleáris, majd a biológiai fegyverkezés vezető kutatói közé. Arisztokratikus jelleme alapján idegen test, zárvány, kövület volt a szovjet tudományban, aki nem akart, de nem is tudott volna alkalmazkodni az ideológiához.

Kolcov 1923-ban maga mellé veszi az Orvospedagógiai Főiskolára, ahol a *Drosophilák* genetikájával foglalkozhat. A kutatások színvonalát jellemzi, hogy a későbbi Nobel-díjas *Hermann Muller* is Moszkvában akar dolgozni. (Később, 1933-ban hazamenekül.)

Nemsokára azonban Berlinbe küldik, ahol a Vilmos Császár (ma Max Planck) Intézetben német–szovjet tudományos központot hoznak létre. (Az 1922-es Rapallói Egyezmény nyomán Németország elsőként létesít diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. Felvirágoznak a kulturális-tudományos kapcsolatok.) Itt témája az egyedfejlődés genetikája, híres fizikusokkal dolgozik (*Dirac*, *Heisenberg*), besugárzással 25-féle új mutációt indukál *Drosophilák*ban. Populációdinamikai vizsgálatok során leírja az egyedszámok törvényszerű hullámlását. Molekuláris szinten kidolgozza a replikáció elméletét.

1933-ban hatalomra kerül Hitler, a Szovjetunióban pedig már ideológiai alapon üldözik a biológiát. A leghíresebb szovjet genetikus, *Vavilovot* leváltják a Mezőgazdasági Akadémia éléről. Az 1937-ben Moszkvában megrendezendő VII. Nemzetközi Genetikai Kongresszus szervezését az utolsó pillanatban leállítják. Az Edinburghba áthelyezett rendezvény díszelnöke Vavilov lenne, de oda már nem engedik ki [4]. Ilyen körülmények között kollégái Tyimofejevet óvják a hazatéréstől, amit 1937-ben meg is tagad, mikor hazarendelik. (Nem nevesített kései bírálója [Dubinyin?] szerint megszegte a törvényt, tehát bűnös, még ha a Gulag vagy halál várt is volna rá itthon.)

Sugárgenetikai munkáját folytatva rájön, hogy az örökletes információkat a sejtmag hordozza, lefekteti a modern molekuláris biológia alapjait. Munkáit *Erwin Schrödinger: Mi az élet?* című munkájának [5] megjelenése után ismerik meg széles körben, aki az ő kutatásaira hivatkozik, melyek művének megírására inspirálták. (Az övé pedig Watsont és Cricket.) A megjelenés éve 1943 – ekkor a fizika még nem vált a biológiai kutatások eszközzé, a genetika is relatíve új tudomány –, így érthető, hogy a könyv arra keres választ, milyen mértékben képes a fizika megmagyarázni az élő szervezetben végbemenő folyamatokat [6].

Röntgensugárzással 1000x-es mutációs frekvenciát sikerül elérnie. Elméletileg meghatározza (kiszámítja) a gént mint testet (fizikai egységet), és nem mint folyamatot. Ezt majd később Watson és Crick bizonyítja.

Kitör a háború, Németországból nem lehet kiutazni. A Molotov–Ribbentrop-paktum fenntartja a baráti német–szovjet kapcsolatokat. Tyimofejev mint szovjet állampolgár nem emigráns, a szovjet tudomány kirakatembere lesz, miközben otthon 1940-ben Vavilovot le tartóztatják, Kolcov pedig meghal. Lisenko jobbkéz (főideológusa), *Iszaj Prezent* szerint ezek mind szabotőrök, a nép ellenségei. Tyimofejev szerint pedig Prezent a „Tudós, akinek nincsenek művei, csak leleplezése van.”

A németek megtámadják a Szovjetuniót, de az intézetről mindenki megfélekedezik, ők kutatnak tovább. Berlin ostromakor Tyimofejev nem hagyja leszerelni és Nyugatra költöztetni az intézet műszereit, és minden óvás ellenére 1945-ben – mint jó hazafi – néhány német munkatársával és a felszereléssel hazatér. Jutalmul letartóztatják, és 1937-es viselkedése miatt a Gulagra kerül; a lágerben egy év múlva már a pellagra végső stádiumában haldoklik, amikor sikerül befolyásos barátainak rátalálni és kimenteni. Életét egy belügyi speciális kórházban mentik meg.

Az Urálban izolálva, titokban (feltehetőleg egy kutatóknak, mérnököknek fenntartott különleges lágerben, ún. *saraskában* [7]) dolgoztatják, témája a sugárvédelem, izotópok eltávolítása a szervezetből és a környezetből komplexekkel.

Sztálin halála után már szabadabban dolgozhat, német munkatársait is elengedik. De Lisenkónak – akit nyilván-

osan Raszputyinnak titulál – a tanai élnek és virulnak, az elméletet nem a tények, a rendőrség védi. „Maguk nem hittek. Hinni kell, akkor eredmény is lesz.” Tyimofejev véleménye szerint Lisenko megingathatatlan fanatikus, aki tanaiért máglyára is ment volna, mint anno Savonarola.

1957-ben megrágalmazzák, hogy Németországban kiszolgálta a fasisztákat, sőt szovjet hadifoglyokon kísérletezett, a rendszer logikája szerint neki kell bizonyítania ártatlanságát. Nem teszi, méltóságán alulinak tartja. Jóakarói viszont számos tanút sorakoztatnak fel, akiket ő bűjtatott intézetében: lágerszökevényeket, Ostarbeiteket. Fiát a Gestapo elhurcolta, Mauthausenben pusztult el.

Élete végén az úrorvostan foglalkoztatta. A Szovjetuniót később sem hagyhatta el, akadémikus sem lett, noha számos külföldi akadémia rendes vagy tiszteletbeli tagja volt. Életében mint tudóst, hazájában nem rehabilitálták.

A hős Dubinyin

Tyimofejev-Resszovszkijhoz képest egészen más típust képvisel *Nyikolaj Dubinyin*. Művében, melynek magyar címe: „A genetika regénye” [8] – mely inkább önmaga regénye –, saját kitüntetett szerepét hangsúlyozza, mint aki szinte egyedül állt ellen Lisenkónak és híveinek. Dubinyin bigott marxista (sőt sztálinista), eszmerendszerében is csak annak van helye, ami nem ellenkezik Marx, de leginkább Engels nézeteivel, minden más „osztályidegen”. Micsurinról jó véleménnyel van, „aki nem haladt a hivatalos genetika sodrában”. Igaz, Vavilov is támogatta Micsurint, de soha nem fogadta el elméleteit. Amikor 1935-ben Micsurin meghal, akkor lép színre Lisenko, aki mindjárt „hűségesküt” tesz az elhunyt irányában, miközben nevét elorozza saját teóriáihoz. Dubinyin ekkor állítólag már érzi a veszélyt.

Kutatásai a heterozigótaság, a letális és szemiletális homozigóták tanulmányozására irányulnak. Genetikai terheltségnek nevezi az utóbbiakat leíró gyakoriságokat természetes növényi és állatpopulációkban, amelyet az orvosi, illetve humángenetika is átvesz (kémiai és fizikai mutagének az emberi populációk környezetében).

Az 1935-ös Élmunkás Kolhozparasztkongresszusán (ahol elhangzik Sztálintól az ominózus felkiáltás: „Brávó, Lisenko elvtárs!” [2]) Lisenko a tudomány és a gyakorlat azonnali összekapcsolásáról beszél. Ezt a voluntarista sztálini elméletet Dubinyin is helyesli, sőt elismeri, hogy ezzel szemben Mendel és Morgan elméletei osztályidegenek. Sok egyéb téren is elismeri Lisenko „munkásságát”.

Mesterét, Vavilovot varázslatos egyéniségnek írja le, aki egyébként Lisenkót Állami Díjra terjesztette fel, a jarovizáció [2] módszeréért. Ezt „meghálálva” azonban Lisenko már Vavilov bűneit sorolja az Össz-szövetségi Lenin Mezőgazdasági Akadémia (VASZHNIL) 1936-os ülésén. Szerinte az igazságnak (azaz a micsurini biológiának) győznie kell a világ leghaladóbb országában.

Dubinyin szerint ezen az ülésen hitelesen csak ő védi a genetikát, Vavilov és társai kompromisszumokra hajlanak. Liszenko sürgeti, hogy a tudományt azonnal alkalmazkazzák a mezőgazdaságban, amit Dubinyin továbbra is helyesel. Csakhogy például a sikeres gabonanemesítéshez 15–20 év munka kell, nem pedig 2–3.

Sztálin megtiltja a Moszkvába tervezett VII. Nemzetközi Genetikai Kongresszus megtartását. Vavilovot kikezdi, aki burzsoá tudósokkal tart kapcsolatot, a mendelizmus kozmopolitizmus, burzsoá eltévelyedés, a genetika zavarja a gyakorlatot. Ő pedig rájön, hogy a genetikusok nem is Liszenkóval, hanem magával Sztálinnal vitáznak, ami nem jó ómen.

1938-ban Vavilovot leváltják a Mezőgazdasági Akadémia éléről, helyére Liszenkót állítják. A második VASZHNIL-vitára 1939-ben kerül sor. Vavilovnak fejére olvasás XIX. századi nézeteit, a formális genetika idealizmusát és az önbírálat hiányát. Liszenko a micsurini biológia gyakorlatának kolosszális sikereiről beszél. Dubinyin *persze* újfent egyedül védekezik: a mendelizmust a polgári osztálytudósok elferdítették! Mitől tagadása a dialektikus materializmusnak a 3:1 hasadási arány? Liszenko azonban megmagyarázza, hogy egyetlen kísérlet nélkül is lehet tagadni a mendelizmust, hiszen Prezent elvtárs filozófiai síkon ezt már eldöntötte. Dubinyin erre Engels-idézetekkel dobálózik, és kijelenti, hogy Prezent nem is marxista. (Liszenko egyik munkatársa közben nagy sorozatokon vizsgálja a hasadást, és – természetesen – sohasem talál pontosan 3:1 arányt. Cikkét maga *Kolmogorov* bírálja meg matematikai szempontból, és a szerző saját adataival bizonyítja a hasadási törvény igazságát.)

Végül arról, hogy ki is volt kompromisszumkész. Dubinyin: „Elvtársak, a genetika és szelekció elméletének kérdéseiben fennálló hatalmas nézeteltérések ellenére van egy tökéletesen világos, egységes platformunk: a szovjet tudomány megteremtése, hazánk szolgálata, képességünk arra, hogy bolsevik módon oldjuk meg a tudományos kérdéseket.”

A vita utáni évben (1940) Vavilov eltűnik. Szeretett tanítványa a terjedelmes művében erre mindössze egy mondatot (!) szán. Még tart a háború, 1943 és 1945 között cukorrépa-triploidokkal foglalkozik, illetve *Drosophila*-lárvák nyálmirigyeinek óriáskromoszómáin inverziókat vizsgál. (Közben Vavilov 1943-ban meghal a börtönben, ő erről sem tesz említést.) 1946-ban Liszenko megakadályozza akadémiai levelező taggá választását.

Végül a VASZHNIL 1948-as ülése vitte be a végső csapást a genetikának. Minthogy Liszenko semmi gyakorlati eredményt nem tudott felmutatni, ígéretei nem teljesültek, egy lehetősége maradt: az ellenfél totális ideológiai szétzúzása. A határozat feltárta a Weismann–Morgan–Mendel-féle irányzat reakciós, népellenes lényegét, leleplezte konkrét képviselőit. Erről Dubinyin csak az *Izvesztijáiban* olvasott, ezzel egy időben megtudta, hogy moszkvai munkahelye is megszűnt. Elment távoli vidékekre mezővédő erdősávokat telepíteni.

Liszenko szelleme ott is követte, ugyanis szerinte a magoncokat nem egyenlő távolságra kell ültetni, hanem közösségekbe, fészkesen, azaz kollektivizálni kell.

Sztálin halála után ugyan enyhült a helyzet, de Hruscsov újra a régi nótát kezdte fújni. „A gyakorlat Micsurin és Liszenko védelmében tanúskodik. Vegyük például a Lenin-díjakat. Ki kapott nemesítésért Lenin-díjat? A biológia materialista irányzatának, Tyimirjazev, Micsurin, Liszenko iskolájának tudósai. És hol vannak kiemelkedő munkái annak a Dubinyin biológusnak, aki a Liszenko micsurinista nézetei ellen vívott harcnak egyik fő szervezője?” – idézi szerzőnk. Parádés, intellektuális érvelés, már ha valóban ez hangzott el.

„De eljött az idő, és győzött a tudomány igazsága. A kommunista párt, ennek kollektív bölcsessége elutasította az események helytelen fejlődését egy sor olyan területen, melyekbe kezdett behatolni a voluntarizmus szelleme”, írja szerzőnk. Megbuktatták Hruscsovot (1964), helyreálltak a lenini elvek. Szerinte tehát a brezsnyevcsina elhozta „a tudomány hatalmas arányú előretörését”. (Csak halkán jegyezzük meg, hogy ekkoriban számos vezető tudós disszidált vagy került belső száműzetésbe, elmeegógyintézetbe.) Viszont az ördög nem alszik: „akadnak régi genetikusok, akik nem értik meg teljesen az ember és a személyiség eszméjének fontosságát a marxista társadalomtudományban”, szúr még egyet oda az immár megtúrt eugenika híveinek.

1973-ban írott, marxista zsargontól hemzsegő, dogmatikus művét a Szovjetunióban bizonyára nagyra értékelték, de 1981-ben ezt a szöveget magyarul kiadni? Akkor mi már régen más időket élünk. Magyar kiadója a Párt ideológiai intézménye, a Kossuth Könyvkiadó volt, mint ahogy az 1973-as és az 1975-ös szovjet kiadásé a politikai irodalomra szakosodott Politizdat, nem pedig a tudományos kiadó, a Nauka.

Hogy mennyi az igazságalapja a leírtaknak, nem tudhatjuk. Mindenesetre aki komolyan ellenállt Liszenko törekvéseinek, az többnyire a Gulagra került, és/vagy belehalt, és már semmilyen könyvét nem adták ki a Szovjetunióban. Más szerzők – például Gunda Béla – jóval pozitívabban értékelik Dubinyin szerepét, mint a jelen tanulmány [9].

„Vigyenek máglyára bennünket, de a meggyőződésünkről nem mondunk le!”
(Vavilov)

Zsorecz Medvegyev szovjet biokémikus 1961 és 1967 között írott műve nagyrészt tényirodalom, alighanem a legrészletesebb mű a korszakról [10]. Adatait, idézeteit, melyek korabeli jegyzőkönyveken, valamint Vavilov és mások hagyatékán alapulnak, cikkünk második részében is felhasználtuk. A személyes visszaemlékezések, valamint a mű megjelenésének érdekes története miatt említjük itt is. Hazájában ugyanis először elfektették az eredeti orosz nyelvű kéziratot, végül mégsem engedték

megjelenni. Kicsempészett mikrofilmekből angolra fordítva a Columbia Egyetem adta ki 1969-ben – ún. tamizdatként – „The rise and fall of T. D. Lysenko” címen. (Ezért és más műveit 1970-ben pszichiátriai intézetbe zárta a rendszer.) A mű nem túl sikeres (szakmailag lektorálatlan) magyar fordítása gépírással, stencilezett, impresszum és évszám nélküli kiadvány. Mindez illegálisan terjesztett műre utal. Egyéb magyar kiadásnak nincs nyoma a keresőkben.

Fő kérdése, hogy mi tette lehetővé egy sarlatán működését, amikor például a szovjet atomtudósok az amerikaiakkal vetekedtek. Természetesen a politikai rendszer a hibás abban, hogy megtörténhetett Lysenko romboló tevékenysége, ahol a dogma előbbre való volt a realitáshoz, például az ország mezőgazdasági fejlesztésének égető szükségességénél. Ahol Engels és Lamarck tanait össze tudták vegyíteni a darwinizmussal („alkotó darwinizmus”), és tudományos viták helyett a nép ellenségeinek keresése folyt. Ahol, ha folytak is egyáltalán kísérletek – amit általában ideológiával váltottak ki –, azok teljesen fölösleges dolgokkal foglalkoztak, például őszi és tavaszi búza egymásba alakítása, a borsó téli, a burgonya nyári vetése; vagy már régebbi korokban elvetették, mint például a jarovizáció. Ahol *Prezent* 1930–1931-ben kidolgozhatta egy tudományos és politikai demagógia különleges stílusát, és ezt magas szintről támogatták. Ahonnan Muller menekülve távozik, majd 1948-ban lemond szovjet akadémiai tagságáról, amit „sajnálkozás nélkül” vesznek tudomásul. Ahol a legnagyobb szovjet genetikust, Vavilovot és követőit Goebbels cselédeknek, egyszerre buharinisták és trockisták elhajlónak és Dühringeknek (Engels ellenfelének) lehet nevezni. „Tényektől eltekinteni nem lehet, még ha néhány magas pozíciójú személy így kívánja is”, mondta Vavilov, akit 1940-ben az NKVD az utolsó növénygyűjtő expedíciójáról hurcolt el, miközben még aznap is hat új, félig vad típusú búzát gyűjtött be. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának (?) *trojkája* néhány perc alatt elítéli. (A felszaporodott ügyek miatt hármaskörök gyorsított ítélethozatalára van szükség [7].) Csak halála után, 1955-ben rehabilitálják. A külföldi lapokból a szovjet cenzúra kivágja a felháborodott reakciókat. Sírjának helye ismeretlen.

Az orvosi genetika sem ússza meg, *Prezent* szimplán fajelméletnek és fasizmusnak titulálja, tagadja a több száz genetikai betegség létét. Kolcovot is, aki 1940-ben hirtelen meghal, dehonesztálja. Megszüntetik a *Russzkij*

Jevgenyicszkij Zsurnált, az eugenikai folyóiratot. Bezárják az Orvosi Genetikai Intézetet, és igazgatóját, *Solomon Levitet* letartóztatják, és mint kémeket kivégezik. Lysenko szerint a „fajon belül nincs versengés”, mert az a kapitalista verseny igazolása lenne, az elnyomás alátámasztása, pedig a munkások vagy a négek nem kevésbé alkalmazkodók. Mindezek következtében az első humángenetikai tankönyvet a Szovjetunióban majd csak Hruscsov leváltása után, 1964-ben adják ki. Medvegyev műve Dubinyint mint ellenállót, nem említi.

Végszó

A cikksorozatban érintett nehéz időknek, emberi helytállásoknak és gyengeségeknek, helyezkedéseknek a története igen tanulságos lehet, és valljuk meg, még napjaink számára is maradt fontos üzenete.

Irodalom

- [1] Dudintsev V. White clothes. [Dugincev V. Fehérruhások.] Magvető Kiadó, Budapest, 1988. [Hungarian]
- [2] Varga Cs. Power versus science II. Tragedy of the Soviet genetics. [Hatalom a tudomány ellen II. A szovjet genetika tragédiája.] *Orv Hetil.* 2025; 166: 1715–1720. [Hungarian]
- [3] Granin D. Bison. [Granyin D. A bölény.] Magvető Kiadó, Budapest, 1988. [Hungarian]
- [4] Proceedings of the Seventh International Genetical Congress, 1939. Edited by RC. Punnett. Edinburgh, Scotland, 23–30 August 1939. Available from: <https://wellcomecollection.org/works/hsst9rq2/items?canvas=9> [accessed: 6 August, 2025].
- [5] Schrödinger E. What is Life? [Was ist Leben?] Piper, München–Zürich, 1989. [German]
- [6] https://adt.arcanum.com/hu/view/Korunk_1980/?query=schr%C3%B6dinger+%22mi+az+%C3%A9let%22&pg=859&layout=s [accessed: 6 Aug, 2025]. [Hungarian]
- [7] Kun M. Mysterious 20th century, documentary TV-series. [Rejtélyes XX. század, dokumentumfilm-sorozat.] MTVA, 2024–2025. [Hungarian]
- [8] Dubinin NP. Eternal movement. [Dubinyin NyP. A genetika regénye.] Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981. [Hungarian]
- [9] Gunda B. Vavilov and the Hungarian science. [Vavilov és a magyar tudomány.] *Magy Tud.* 1988; 95(10): 818–820. [Hungarian]
- [10] Medvedev ZA. The rise and fall of T. D. Lysenko. [Medvegyev ZsA. Lysenko tündöklése és bukása I–II.] PTE Tudásközpont, évszám nélkül, E9640. [Hungarian]

(Varga Csaba dr.,
Pécs, Szigeti út 12., 7624
e-mail: chemsafety@freemail.hu)

„Ubi libertas cecidit, audet libere nemo loqui.”

(Ha a szabadságot lábbal tiporják, senki sem mer szabadon szólani.)